

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԵՎՈՐԳ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԿԱՐՊԻՍՅԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՏԵԹԵՎԱՅԻ*

ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

րիգոր Տաթևացին ժն դարու ամենանշանավոր եկեղեցական գործիչն ու մատենագիրն է: Իր անունը լրացուցիչ ու անբաժան մասն է Որոտնեցիին ու Տաթևի դպրոցին: Դպրոցի ուսումն ու ժողովրդականությունը կամենան շնորհիվ իրեն: Ավանդապահ, գործունյա ու բազմագետ ուսուցիչն է՝ որ «ի գիշերի խոկմամբ դիմաստս գրոց հաւաքէր, և տուրնջեան աշակերտացն պատմէր», — կգրեն Առաքել Սյունեցի. «ընթերցման է պարապող, աշակերտաց է մարդող... ծածուկ բանից բացատրող»: Որոտնեցիի ամենատաղանդավոր աշակերտներն մեկն էր Գրիգոր Տաթևացին, որ իր ուսուցչի կենդանությանն իսկ եղավ Տաթևի համալսարանի ամբիոնին վարիչը և առավել ևս բարձրացուց դպրոցին փառքն ու անունը:

Կենսագրականը. — Գրիգոր Տաթևացին ծնած է 1346 թվականին Վայոց Ձորի մեջ: Հայրը՝ Սարգիս, արձիշեցի, իսկ մայրը փար-

պեցի էր, որոնք ասպատակութենն փախչելով եկած հաստատված էին Վայոց Ձորի մեջ, ուր ծնավ Խուժուշահ: Յոթնամյա ուսում ստանալն վերջ տասնհինգ տարեկան էր, երբ Տփղիսի մեջ հանդիպեցավ Որոտնեցիին, որուն աշակերտեցավ քսանութը երկար տարիներ: Ամեն տեղ հետևեցավ իր ուսուցչին, միշտ անոր ներքողը հյուանելով:

Հովհաննես Որոտնեցի իր աշակերտին՝ Գրիգոր Տաթևացիի հետ անօրեն կեղեքիչներու ձեռքեն փախստական, կուգա Դարահաղի Սեպուհ լեռան Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հանգստարանը, խոր ծործորի մը մեջ, ուր շինված էր նաև ձեռակերտ փայտյա փոքրիկ մատուռ մը և հոն ապահով զգալով, մնացին որոշ շրջան մը: Գրիգոր Դարահաղի կգրեն. «Եւ զԳրիգոր Տաթևացին՝ զԼուսաւորիչն Աստուածաշունչ Գրոց և զլուծիչն արտաքնոց, որ մինչև յայնմ ժամանակին դեռ աւագ սարկաւագ եղեր և անդ ի դամբարանի Սրբոյն Գրիգորի ձեռնադրելով քահանայ և առնելով գաւազան իշխանական վարդապետութեան ի միում աւուր»¹:

* Հաճույքով հրատարակում ենք Կրիկյան օրինապահ միաբանության երիտասարդ և խոստումնալից հոգևորականներից Տ. Գևորգ վարդապետ Կարպիսյանի «Տաթևյան դպրոցի դերը հայ մշակույթի պատմության մեջ և Գրիգոր Տաթևացին» վարդապետական ավարտաճառից մի դրուս: — ԽՄԲ.:

¹ Գրիգոր վարդապետ Կափանցի կամ Դարահաղի, Երուսաղեմ, 1915, էջ 399: (Ըստ ոմանց Գրիգոր Տաթևացի քահանա կձեռնադրվի Երուսաղեմի մեջ 1373-ին, ինչ որ անհավանական կթվի ըլլալ):

սածառայ աղբիւրն և անմուտ արեգակն՝ երկրորդ լուսաւորիչն Գրիգորիոս վարդապետն Տաթևացի հաւանութեամբ և կամօք մեծ վարդապետին Սարգսի... և համշիրակ և եղբարց իւրոց՝ Յակոբայ Սաղմոսականիցն Արարատեան գաւառին և Գէորգայ Նրզնկացւոյ, և ամենայն աշակերտաց գնդին» և ուրիշներու։

Տաթևացի Ապրակունյաց վանքի մեջ մեծ հռչակ հանեց և դարձավ «վարդապետն ամենայն հայոց, երկրորդ լուսաւորիչն և աստուածաբանն», «գեր ի վերոյ գոլով ամենայն իմաստասիրաց և վարդապետաց հնոց և նորոց»⁴։

Սակայն Տաթևացի երկար չի մնար Ապրակունիսի մեջ, սովր և նյութականի պակասը կատիպեն զինք ևս, որ իր աշակերտներով հեռանա Աստապատեն Տաթև 1390 թվականին, ուր շարունակեց իր ուսուցչական գործունեութիւնը՝ մինչև 1408 թվականը։

Գրիգոր Տաթևացին հմուտ էր լատիններեն լեզվին և լատին աստվածաբաններու «սկոլաստիկ ոճին»։ Ս. Գրոց և աստվածաբանական գիտութեանց կողքին հմուտ էր նաև հունաց արտաքին փիլիսոփայական զբաղւոյններուն և աշխարհիկ գիտութիւններուն։ Ան իր դարաշրջանի նշանավոր գիտնականներէն մեկն է, ըլլալով ճշմարիտ հոգևորական և աստվածաբան։ Իր աշակերտները զինք հետևելով մակդիրներով կոչած են «... մեծ և անուանի քաջ հոնտորն, րարունապետաց րաբունապետն, և վարդապետաց վարդապետն... որ եղև երկրորդ լուսաւորիչ ազգիս Հայոց, և իբրև դարեգակն ի միջօրէի պայծառացեալ լուսաւորեաց զեկեղեցիս Հայաստանեայց»⁵։

1390-են վերջ, երբ Տաթևացին Ապրակունյաց վանքը թողլով, Տաթև հաստատվեցավ, հայրենի գավառներէն բազմաթիւ աշակերտներ խմբվեցան հոն, իրեն աշակերտեցան նաև Որոտնեցիի վերջին աշակերտները, որոնք են Մխիթար Տաթևացի, Հովհաննէս Հերմոնեցի, Գալուստ Վաղանդեցի, Սիմեոն Սյունեցի, Հակոբ Բոստուցի, Գրիգոր Այրարատեցի, Գրիգոր Զուղայեցի, Ավետիս Աստապատեցի, Նղիս Ոճովեցի, Հովհաննէս Վաղանդեցի, Յովհան Շամախեցի, Յովհաննէս Կապանցի մականվանյալ Կարմիր, Մատթեոս Ուխտեցի, Մկրտիչ Փայտակարանցի և Ստեփանոս Թաւրիզեցի⁶։

Տաթևի դպրոցը իր օրով ծաղկման գագաթնակետին հասավ և շրջան մը գիտու-

թյան ծարավ և հոգևոր կյանքի զոհացում ու հաճույք առթող վայրը Տաթևի վանքը եղավ, Հովհան Որոտնեցիի և Գրիգոր Տաթևացիի վարդապետարանը։ Ամեն կողմէն դունդադունդ ուսումնածարավ աշակերտներ կփութային Տաթև, կուսավորվին հոգով և մտքով, լույսով մեծ վարդապետին քաղցրական վարդապետութեան, «զի առաքելանման բղխէր զշնորհս Հոգոյն Աստուծոյ, և նա թեքեալ շարժէր զլեզու նորա առ ի վարդապետել զբանն ճշմարտութեան»։ Ժամանակակիցներէն մեկը հետևյալ պատկերով կնկարագրե անոնց գնացքը. «Հայոց տնեւորից սկիզբ առած վտակները (աշակերտները), վերածվում էին հորդ գետերի ու հոսում դեպի Տաթև»⁷։

Հոս է որ մեծ մանկավարժը կերտեց իր նախանձելի համբաւը պատկառազու հեղինակութեամբ։ Ունեցավ 80-ի մոտ աշակերտներ, վարդապետ, քահանա, կրոնավոր և սարկավագ, եկած Սյունիքի զանազան կողմերէն, ինչպես նաև Նիկիայաց, Արարատյան, Զուղայի, Աստապատի, Շամախի, Կապանի, Գանձասարի, Փայտակարանի, Թավրիզի և Արճեշի կողմերէն, որոնց մեծ եռանդով կուսուցանէր շուրջ 20 երկար տարիներ, 1390—1409 թվականներուն։ Այս աշխատանքը կրնէր այնպիսի ատեն մը, երբ «ոչ զոր անդորրութիւն և ոչ հանգիստ խաղաղութեան»։ Հաճախ Տաթևացի, աշակերտներու զուխը անցած, զաղթած է ապահով վայրեր. «Բռնաւորն Յուսուփ, տէրն Թաւրիզու, էառ զՈրոտն ի Սմբատայ իշխանէ, վասն բարեխօսութեան նոցա եկն. և նա ոչ լուա աղաչանաց վարդապետի»։ Կարա-Կոնյունյու Յուսուփն է, որ լենկթիմուրի մահէն ետք վերականգնած էր իր տերութիւնը 1405—1420։ Տաթևացի, ստիպված, հալածական կփախչի Արճեշ։

Այժմ տեսնենք Տաթևի դպրոցի մեջ ավանդված կրթական ծրագիրն ու ուսման մեթոդները։

Կրթական ծրագիրը և ուսման մեթոդները.— Անվարան Օրբելյանի նման պիտի կրկնենք նույն դրվատական խոսքերը Տաթևացիի օրով ևս. «Եւ էր այնուհետև տեսանել զտունն զայն իբր մայրաքաղաք բաղմաժողով, քանզի և շինեալ կայր բաղմութիւն երգոց և ամբոխութիւն իբրև հազար արանց, որոց մշտաջան աղօթքն բարձրացեալ էր առաջի Աստուծոյ, և կայր կանգուն յերկրէ յերկինս իբրև սիւն հրեղէն»⁸։

⁴ Թովմա Մեծովեցի, «Պատմութիւն», էջ 50։

⁵ Նորայր Եպիսկոպոս Պաղարյան, «Յուցակ ձեռագրաց», Դ հատ., Նրուաղեմ, 1956, էջ 112—113։

⁶ Թովմա Մեծովեցի, «Պատմութիւն», էջ 50։

⁷ Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռագիր № 3276, էջ 27ա և 136բ։

⁸ Ստեփանոս Օրբելյան, «Պատմութիւն Տան Սիւսկան», հատ. Բ, էջ 56։

Տաթևի դպրեմանքը եղավ այն մեծ հաստատությունը, որ լուսատրեանց զազգս մեր ճշմարիտ և ուղղափառ դաւանութեամբ և հաւատով⁹։ Դարեր շարունակ պահեց, պահպանեց և զարգացուց հայ մշակույթը։ Հայ մշակույթի և արվեստի կրթության կազմակերպման գործի մեջ շատ մեծ դեր ունեցավ Որոտնեցիի և Տաթևացիի անզուգական դպրոցը։

Գրիգոր Տաթևացիի օրով առավել ևս պայծառացավ Տաթևի դպրոցը։ Ան հմուտ էր հին եկեղեցական և հայկական գրականություններում, ուսումնասիրած էր հունական փիլիսոփաներու գործերը, ինչ որ Արևմուտքի մեջ ևս կրնեին, ծանոթ էր ունիթոններու մեջ ընդունված գրականության։ Գիտեր նաև լատիններեն լեզուն։ Դպրոցին մեջ կսորվեցներ հայոց գրականությունը, Հին և Նոր Կտակարաններու մեկնությունը, սուրբ հայրերու գրվածքները, «գրիքս արտաքին իմաստասիրացն», «լուծմունք արտաքին գրոց», որ Պղատունի, Արիստոտելի, Փիլոնի և Պորփյուրի գրվածքներն ու անոնց բացատրություններն են։ Այս նյութերեն զատ կվարժեցներ նաև իրաժշտություն, ճառասացություն և գրչության արվեստները։

Երևանի Մատենադարանի ձեռագիրներին թիվ 7823-ն քաղված հետևյալ հատվածն կհայտնվի, որ Տաթևի համալսարանը ուներ երեք ուսումնարաններ, «ի միումն ուսուցանէր զնախկին երգիչ վարդապետաց զերաժշտութիւնս՝ քաղցրալուր ձայնի հղանակաւ, մինչև անգամ յամենայն երկրէ և ի քաղաքաց եկեալ պարապէին առ ոտս նորա։ Եւ ի միումն՝ նկարագրութիւն պատկերահանութեան և զանազան նկարչութիւնս։ Եւ ի միումն՝ զներքին և զարտաքին գրեանս ի մասնատրի՝ զՀին և զՆոր Կտակարանս, ներքին և արտաքին մեկնութեամբ և թարգմանութեամբ»¹⁰։

Ահա թե ի՞նչ կգրե այդ մասին Ա. Խ. Մովսիսյանը. «Երեք ուսումնարանները Տաթևի համալսարանի երեք ֆակուլտետներն են։ Ինչպես մենք տեղեկանում ենք վերոհիշյալ հիշատակարաններից, այդ ուսումնարաններում դասավանդվող առարկաները Մյունխեն դպրոցին ծանոթ, այդ դպրոցի սիրված ու փայփայված գիտություններն են եղել։ Ինչպես տեսանք, առաջին ուսումնարանում ուսուցանում էին նախկին երգիչների երաժշտությունը, ուրեմն և՛ տեսություն,

և՛ երգեցողություն, այս արվեստը այնքան էր մշակված Տաթևի բարձր դպրոցում, որ երկրի բոլոր կողմերից՝ գյուղերից ու քաղաքներից գալիս էին այնտեղ երաժշտական կրթություն ստանալու։ Անշուշտ, այստեղ մեծ տեղ էր տրվում եկեղեցական երաժշտությունը։

Երկրորդ ուսումնարանում ուսուցանում էին «զանազան նկարչութիւնս», դիմանկարչություն, տեսարանների (պեյզաժ) նկարահանություն, մանրանկարչություն, ծաղկանկարչություն, գրքերի գեղարվեստական ձևավորումը, ծաղկազարդումը, նաև գրչության արվեստը՝ գեղագրությունը, որ այս դպրոցի ամենասիրելի առարկաներից մեկն էր։

Երրորդ ուսումնարանում ուսումնասիրում էին զլիսավորապես հումանիտար, հասարակական գիտությունները, ինչ որ այդ ժամանակ կոչվում էր արտաքին գիտություն, որի մեջ մտնում էին փիլիսոփայությունը, ճարտասանությունը, քերականությունը, պոետիկան, տրամաբանությունը, դաստիարակությունը կամ մանկավարժությունը։ Այստեղ էին ուսուցանվում նաև ներքին գիտություններ՝ մայրենի լեզուն, գրականությունը, պատմությունը, տնտեսությունը և այլն։ Ինչպես տեսանք, այս ուսումնարանում ուսուցանվում էին Հին և Նոր Կտակարանները, կրոնական գրքերը, ապա անտիկ աշխարհի մի շարք փիլիսոփաների աշխատությունները, հատկապես Արիստոտելի, Փիլոնի, Պորփյուրի և այլն, սրանց աշխատությունների մեկնություններն ու թարգմանությունները։ Այս ուսումնարանում ուսումնասիրվում էին բնական մի շարք գիտություններ, հատկապես մարդակազմություն, տարրաբանություն (քիմիա) աշխարհագրություն, աստղաբաշխություն, ապա տոմարագիտություն և թվաբանություն»¹¹։

Տաթևի դպրոցի դասընթացներու կից ամենաանհրաժեշտ առարկաներն էին մեկնալ գրչության արվեստի ուսուցումն էր։ Հիշատակարաններն քաղված բազմաթիվ հիշատակություններ կան, որոնք կփաստեն, թե Գրիգոր Տաթևացին, գրչության արվեստին նկատմամբ, հմուտ գիտնական մըն է։ Գեղեցկագիր մեկը եղած է, մանավանդ հոգ տարած է գեղեցիկ և ուղիղ գրելու, անսխալ և ճիշտ գծագրելու, գիրերը համաչափ պահելու, ճարտարորեն սղա գրելու, կլորձատելու և տողադարձելու մեջ։ Բազմաթիվ գրիչներ հիացմունքով ու պարծանքով կխո-

⁹ Թովմա Մեծփեցի, «Պատմութիւն», էջ 33։

¹⁰ Ա. Խ. Մովսիսյան, «Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության», Երևան, 1958 թ., էջ 132։

¹¹ Ա. Խ. Մովսիսյան, հիշված աշխատությունը, էջ 132—133։

սին իր մասին և իրենք զիրենք «անարժան» և «համբալ» կնկատեն: Անոնցմե մեկը այսպես կգրե. «Գեղեցկայարմար դրուստով ունէր յինքեան զամենայն արուեստ զընթեան, քանզի զարդարեալ էր սա ի մեծ վարժապետէն Գրիգորէ...»¹²:

Գրիգոր Տաթևացին իր ուսուցչին՝ Հովհան Որոտնեցիի նման մասնավոր խնամք կտաներ Միշին դարու հայ բարձրագույն դպրոցներու մեջ ամենաշատ սիրված այս ճյուղին վրա: Ինք իր կրթական գործունեության շրջանին հասցուցած էր հարյուրավոր գրիչներ, գրագիրներ և գրչության արվեստի մեջ անմրցելի վարպետներ:

Գրչության արվեստի մեջ նշանավոր կդառնա Գրիգոր Խլաթեցի Մերենցը (1350—1425), որ «Տիւ և գիշեր գիրս գրէր, և զամենայն աղբատս կերակրէր և զամենայն վարդապետս և կարգաւորս ի նոյն յորդորէր... և յիսուն ամ գիրս գրեաց տիւ և գիշեր անհանգիստ տքնութեամբ»¹³:

Գրիգոր Խլաթեցի է նաև գրող. «Բազում երգս զանձուց և տաղից յիշատակ թողեալ ինքեան»: Գրած է բազմաթիվ թողթեր՝ ուղղված զանազան մարդոց: Անոնցմե կմնա «Յիշատակարան աղէտից», որ ոտանավորով հորինված պատմություն մըն է, Հայաստանի 1386—1422 տարիներուն պատահած թշվառություններուն նկարագրականը, որոնց ինք ակնատես եղած է: «Ջերից ժամանակաց պատմութիւնս ի լոյս ածէր ի հարցանելն և ի պատասխանատուութիւնս, և զգիրս սրբոց մարտիրոսաց և զվկայիցն, որ կոչի Յայսմաւուրց՝ սակաւարան և անվթար շարադրեալ ի սրբոց հնոց և նորոց վարդապետացն՝ ի լոյս էած»: Իր կազմած «Յայսմաւուրց»-ի մեջ ան ավելցուցած է իրեն ժամանակակից նահատակներու պատմությունը: Ինքն ալ 1425-ին շարադրելով նահատակված է Բզնունյաց զավառի ծիպնա վանքին մեջ, քուրդ ցեղապետի մը ձեռքով:

Գրչության արվեստի կողքին զարգացավ մանրանկարչությունն ալ: ԺԴ դարու առաջին կեսի նշանավոր մանրանկարիչներն են Թորոս Տարոնեցին (Մշեցի) և Ավագը: Երկուքն ալ Գլաձորի սաներ են: Իսկ նույն շրջանին Կիրիկիո նշանավոր նկարիչներն էին Թորոս Ռոսլին և Սարգիս Պիժակ:

Գույնզգույն, թանկարժեք ներկերով անոնք կնկարեին ծաղկաձև, թռչնաձև, ձկնաձև և կենդանաձև գլխատառեր: Մթանշելի նկարներով կզարդարեին ամբողջ էջերն ու լուսանցքները: Մանրանկարներու նյութը գլխա-

վորապես բուսական և կենդանական աշխարհն ու երկրաչափական զարդերը կհանդիսանային, ինչպես նաև սուրբի պատկերներն ու կրոնական տեսարանները:

ԺԴ դարու երկրորդ կեսին և ԺԵ դարուն զգալիորեն կնվազի գրչության արվեստը, իր բովանդակությամբ արմատական փոփոխություններ կկրե, կրոնական հոգևոր շարժառիթները (motif) իրենց տեղը աստիճանաբար կզիջին աշխարհիկ կյանքի շարժառիթներուն: Նկարներու մեջ ավելի հաճախ տեղ կգրավեն աշխարհականներու, իշխաններու, ռամիկներու, նկարիչներու, բժիշկներու, արհեստավորներու, վարդապետներու, ձկնորսներու, հովիվներու և այլ աշխատանքային տեսարաններ ցուցանող պատկերներ:

Տաթևացիի ձեռնարկներու արդյունավորության մեջ երկու գլխավոր կետեր նկատողության արժանի են: Առաջինը՝ իր ուսումնական ծրագիրը, որ հետևյալն էր. ա) ներքին ուսմունք. բ) արտաքին ուսմունք. գ) քարոզի և բնմրասացության վարժություն. դ) ընտիր գրչագրության և առատ ընդօրինակության զարկ տալ. ե) կուսակրոն և ամուսնացյալ եկեղեցականներուն տալ՝ հավասարապես Եկեղեցվո պաշտոնեությունն պահանջված ուսումը: Իսկ երկրորդը՝ պայքարի մարդը, ավանդապահ հայոց գիտության, հարատևող և նվիրյալ եկեղեցական: Իր քեռորդին Առաքել Սյունեցի կգրե. «Գրիգորիս» վաճառական անդին մարգարտին, որ զամենայն անցաւոր և զսնոտի՝ դիւրագին վաճառեաց և առ ոչինչ համարեցաւ, և միայն զմարգարտին Քրիստոս առ ինքն ընկալաւ:

Տաթևացին վանական է, գործիչ, նկարիչ, բնմրասաց, փիլիսոփա, վերլուծող, բանասեր, հեղինակ և լեզվագետ:

Տաթևացիի հետ դպրոցի վերելքի համար աշխատեցան Հովհաննես, Գրիգոր, Առաքել, Սարգիս, Բարսեղ, Կերիոն, Մերուն, Կիրակոս, Հովսեփ, Հակոբ, Վարդան, Գևորգ, Մատթեոս և այլ հեղինակավոր դեմքեր, որոնք նախկին սաներն էին Տաթևի բարձր դպրոցին, որոնք հետագային դարձան պաշտոնակիցները մեծ վարդապետին:

Ասոնք հասցուցին գիտակից և ուսյալ վարդապետներու փաղանգ մը, որոնք զացին տարածելու Ավետարանի լույսն ու նախնյաց ոգին հայ ժողովուրդի մեջ:

Բարեկարգիչ հոգևորականը. — Տաթևացին ոչ միայն գրչով ու քարոզչություններով մեծ ծառայություններ մատուցած է Հայաստանյայց Եկեղեցվուն, անոր դավանությունն ու ավանդությունները պաշտպանելով, այլ նաև բարեկարգություններ ներմուծած է: Վար-

12 Չ. Աճառյան, «Հայոց անձնանունների բառարան», հատ. Ա, էջ 608:

13 Թովմա Մեծափեցի. «Պատմութիւն», էջ 35:

քաջ նահատակին Յոփայ, և զգիրս գրչու-
թեան Արիստակիսի և Մեծին Գէորգայ, և
զՍուրբ Աւետարանն Յովհաննու»:

Հռչակավոր վարդապետի դասախոսու-
թյունները այնքան անվանի էին, որ Գրիգոր
Խլաթեցի շնայելով իր անցած տարիքին, մոտ
վաթսունամյա հասակին, Արծկեի վանքին
գալով մինչև Մեծոփ, ունկնդիր կըլլար գիտ-
նական վարդապետի դասախոսություննե-
րուն:

Մեծոփեցին շատ հետաքրքրական տեղե-
կություն մը կուտա, թի իր աշակերտները
(Տաթևի), «գաղտնագողի կառնեն զինք» Մե-
ծոփա վանքին ու կփախցնեն Արարատյան
գավառ, «առ մեծ վարդապետն Յակոբ Սաղ-
մոսավանից» հոգևոր հարազատ իւր: Եւ մեք
ամենեքին վարդապետք և աշակերտք զնացա-
ր առ նա», նույնիսկ վանահայրը՝ Հովհաննիս՝
բայց չեն հաջողիր վերադարձնել: Խոսքը Մե-
ծոփեցիին տանք:

«Եւ եհաս մինչ ի յայն տեղի, որ ասէ՝ Յա-
ռաջագոյն քան զուօն Զատիկին: Եւ եկեալ սի-
րելի աշակերտք նորա՝ գողացան զնա ի գի-
շերի: Եւ մեք ելեալ զնացաք զկնի նորա՝
հանդերձ վարդապետաւք և եպիսկոպոսաւք
և գրոց աշակերտաւք, և հասաք նմա յերկիրն
Այրարատեան, լալով, ողբով, արտասուօք,
աղիողորմ կսկծանօք, և ոչ կարացաք դար-
ձուցանել զնա: Եւ անդ ետ մեզ հրաման վար-
դապետութեան»¹⁷:

Բաբէլի Կենտրոնական գրադարանի հայ-
կական բաժնի թիվ 1 ձեռագրի միջին մասը,
որուն բովանդակութիւնը Գրիգոր Տաթևացիի
Քարոզագիրքն է, քարոզներէն մեկուն վեր-
ջավորության գրիչը՝ Մկրտիչ, հետևյալ ան-
թիվական հիշատակութիւնը թողած է¹⁸. «Ի
մեհակի ժն զմեծ րաբունապետն (խոսքը,
անշուշտ, Տաթևացիի մասին է), ի սուրբ ուխ-
տէս Մեծոփու կու տանէին ի Տաթև, և մեծ
տրտմութիւնք եհաս մեծի և փոքու, այլ ողոր-
մութիւնն Աստուծոյ եհաս յօգնութիւն, Յոհա-
նէս վարդապետն երեք զբերդաւազն և քրիս-
տոնեայ տանուտեարքն ամենայն և արգելեց,
և եղև ուրախութիւն մեծ վարդապետաց և ա-
շակերտացս ամենեցուն: Յիշման արժանի
առնէք զսուտանունս Մկրտիչ»¹⁹: Հայտնի չէ,
թե Տաթևացին ո՞րքան կմնա Սաղմոսավան-
քին մեջ: Իր աշակերտներն ու քեռորդին՝ Ա-
ռաքել Սյունեցին կուգան ու զինք կտանին
Տաթև, ուր երկար շապիր, դպրեն 36 օր հե-
տո հիվանդանալով կվախճանի, 1409 թեկ-
տեմբեր 27-ին, անմխիթար սուգ ձգելով Հայ
Ազգին վրա: Հստ ոմանց հայտնած տեղեկու-

թյանց՝ ան վախճանած է Հայոց ՊՄԹ թվին,
այսինքն 1410-ին: Հակասութիւն չկա, տարին
հունվար 1-ին սկսելու պարագային 1409-ին
կհանդիպի, իսկ ըստ հայկական տոմարի օ-
գոստոսի 11-ին սկսելու պարագային՝ 1410-
ին կզուգադիպի:

Մատթեոս վարդապետ, Գրիգոր Տաթևացիի
մահվան և «Վրաստանի կոտորածի և գերե-
վարության ատեն, կարգացած է դամբանա-
կան մը, որ հետևյալ խորագիրը ունի. «Նո-
րին Մատթէոսի վարդապետի ներբողեան
ողբերգաբար, ոգեալ ի թաղումն հրջանիկ
րաբունապետին Գրիգորի: Ընդ նմին յիշա-
տակեալ զողբս լալեաց կոտորածին, որ ի
Վրացտուն՝ ի Փայտակարան քաղաքի, քանզի
պատկեր աւուրց ի մի դիպեցաւ»²⁰:

Ստորև քաղվածաբար կմեջբերենք հատ-
ված մը այդ դամբանականն. «Եւ արդ, ուս-
տի ներբողեցից զքեզ ճառս ողբերգականս,—
աւաղում է նա դիմելով իր հանգուցյալ ու-
սուցչին,— քանզի թէ ընթանամ ի հրապա-
րակս իկեղեցւոյն՝ ոչ գտանեմ զքեզ. և ի ժո-
ղովս բարի արանց, ուր հանապազ նստէիր՝
նոյնայէս և անդ ոչ երևիս. իսկ թէ ի գահոյս
թագաւորական շտապեցայց, ուր հանապազ
կանխէիր՝ և անդ ևս խնդրեն զքեզ. իսկ թէ
ի բնակութիւն ձեր ընթացայց՝ առ ընտանիս
և ուրեքիսն՝ և նոքա թերևս ողբան զքեզ. իսկ
թէ զմայր քո հարցանեմ՝ ի յողբալոյն ոչ
կարէ պատասխանել ինձ. և թէ ի գրկեցու-
թեանն քնեցից զքեզ՝ և նոքա յոգւոց հանեն.
Իսկ թէ յուսումնակիցսն քո ժպրհիմ՝ և նոքա
ի սուգ են անհնարին վասն քոյին տեսութեան
զրկելոյն... իսկ թէ զդասս գրոց աշակերտացն
հարցանեմ՝ նոքա իբր զմով եղեալ են ան-
տէրունջ շրջելով ի մացառուտ վայրս փշոց,
որք աւելի ինչ ոչ գտանեն, բայց միայն զխո-
ցուածս հոգոց: Վասն որոյ ի միտ ածեալ ոչ
ուրէջ երևիք աստ՝ յայսմ աշխարհիս, բայց
միայն առ տենչալին ձեր Քրիստոս» (էջ
271բ—272ա):

Գովասան Մեսրոպ վարդապետ այսպիսի
կշափաբանն.

«Զբան ոգեշահ իբրև արձան մեզ թողիր,
կրկին տասամբ և քառ թըւով կազմեցեր,
Ոսկի պսակ գլխոյ տոհմին մեր եղեր»:

Ուրեմն Հովհան Որոտնեցի վարդապետի
մահին վերջ գրած է 24 գրքեր: Միայն «Մեկ-
նութիւն կամ լուծմունք գրոց ինչ Արիստո-
տելի»-ն 1383-ին գրած էր:

Գիտնական վարդապետը, որքան հսկա իր
իմացականությամբ և բազմարդյուն իր գրա-
կան գործունեությամբ, այնքան համեստ է
իր նկարագրով: Որոտան կամ Գլաձոր գտնը-
վող ձեռագրի մը մեջ ինքն հետևյալը կգրէ.

17 Լ. Ս. Խաչիկյան, հիշված աշխատութիւնը, էջ 101:

18 Համանաբար 1409-ին գրված:

19 Լ. Ս. Խաչիկյան, հիշված աշխատութիւնը, էջ 94:

20 Անդ, էջ 119:

«Արդ, ես թմբրամածն Գրիգոր, վերջինս ի ծնունդս Եկեղեցւոյ, և տրուպս բանին ի սպասաւորաց, սիրով միայն զանուն ստացայ, ջանին ի գործն ոչ միեցայ, յերես անկեալ աղաչեմ զպատահաւորսդ այսմ գծից յիշել բարի յիշմամբ զմեզ առաջի Քրիստոսի, զի որպէս և որչափ յիշէքդ, բազմապատիւ և ձեզ յիշեսցի. ամէն»:

Ուրիշ մը սակայն իր մասին կգրե. «Առոտս երջանիկ և երիցս երանեալ բազմերախտ հօրս մեր և երկրորդ արփիաւորչի Հայկազեան սեռի Գրիգոր քաջ հոգեւորի և աստուածաբան վարդապետի, զոր այս խառն և խաւար ժամանակիս իբրև զարեգակն ի միջօրէի պայծառացեալ լուսաւորէ զԵկեղեցի, ոչ ունելով հանգիստ մտաց և ոչ մարմնոյ. քանզի հանէ զգիշերն ի բուն²¹ յաղօթս Աստուծոյ ի յարտասուս բազմահոգ. և լնու զկարօտութիւն բազմութեան եղբարցս, որ առ ոտս սորա են ժողովեալ, այլ և զբոլորս ազգիս, միշտ գնալով ի մեջ այլազգեաց՝ մեծամեծաց և փոքունց, զի ոչ գոյ իշխան և առաջնորդ բաց ի սմանէ»:

Տաճարի երկու դռներն մեկուն առջև թաղած են Գրիգոր Տաթևացին և ավելի ուշ այդ դերեզմանին վրա տաճարաձև, սպիտակ քարերով, շինած՝ դամբարանը: Հատակը ծածկւած է խոշոր սալաքարերով, իսկ ներսի մասին բոլոր որմերը նկարազարդելու համար ծեփւած է կրաշաղախով:

Առաքել Սյունեցի սրահի կամարներուն վրա արձանագրեր է. «Կաման Աստուծոյ եւ Առաքել Սիւնեաց եպիսկ. կանգնեցի զխաչս

ի փրկութիւն] հոգո(յ) մեծ հոգեւորին և բաբունապետին Գրիգորի, թվ. ՊԾԹ» (1410), իսկ 1787-ին Տաթևի առաջնորդներն Տեր Հովակիմ, «Ի Սղուկ դաւառէ, յԱնգեղակոթ գեղջէ», մեծ վարդապետի գերեզմանին վրա, իրեն վայել մաքուր տաշած քարով, դամբարան մի շինել կուտա. «Սա շորս վիմաքարս կանգնել ետ ի սուրբ աթոռս, զերկուսն ի մէջ տաճարին, առնթիւ երկուց սեանց, զմին ի վերայ դամբարանի եօթնալոյս վարդապետի Սրբոյն Գրիգորի Տաթևացոյ, զարդարուն խաչիւք քանդակեալ ի քարանց, և հոյսկապ յօրինուածով կոփածոյ քարամբք զեղեցկատես մատուռ իմն շինեալ, և զմիւսն ի մէջ ժամատանն»²²: Վերջին երկրաշարժը սրահին հետ փլատակ դարձուցած է նաև մեծ վարդապետին դամբարանին վրա կառուցված սիրուն մատուռը:

Ու մինչև այսօր ուխտավորներ կերթան, կայցելեն եռամեծ վարդապետին մատուռ շիրիմը. մոմ կվառեն ու խունկ կծխեն, անոր սրբազան նշխարքը պարունակող ու մասունքը պարփակող նվիրական շիրիմին: Ուխտավորներ երկյուղածորեն կծնրադրեն ու կհամբուրեն սուրբ քարը: Ու երբ ասոնք կձգեն ու կհեռանան դամբարանեն, եռամեծ վարդապետի հոգին, պլպլացող մոմին նշույլին ներքև ու անուշահոտ խունկին վերածխության մեջ, կհրճվի անասելի բերկրանքով մը:

22 Ստեփանոս Օրբելեան, «Պատմութիւն տանն Սիւսեկան», Բ հատ., էջ 285—286:

21 Հնդօրինակողը շփոթ գրած է՝ «ըզլին ի տունս»:

(Շարունակելի)